

УДК 343.9:343.24

Т. А. Денисова,

докт. юрид. наук, проф., проректор з науково-педагогічної роботи Класичного приватного університету, директор Інституту права імені Володимира Сташиса

ПОКАРАННЯ В СИСТЕМІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Акцентується увага на ролі та значення покарання в системі протидії злочинності. Стверджується, що законодавство та практика застосування покарань повинні рухатися в напрямку забезпечення невідворотності покарання, пошуку шляхів до відновлювального правосуддя та неприпустимості лібералізації до осіб, які вчинили тяжкі чи особливо тяжкі злочини.

Ключові слова: злочинність, невідворотність покарання, загальна превенція, спеціальна превенція.

Суспільство занепокоєне зростанням суспільно небезпечних діянь, і це підштовхує його до серйозних пошуків боротьби, особливо на тлі процесів глобалізації. Як відомо, саме з другої половини ХХ ст. злочинність набула характеру гострої соціальної проблеми, що потягло за собою посилення покарання та більш жорсткий підхід до осіб, які вчинили злочин. Зрозуміло, що на фоні реформування кримінального, кримінального процесуального законодавства, судочинства, структур і форм діяльності правоохоронних органів суттєву роль відведено питанням формування принципово нової концепції запобігання злочинам, в якій покаранню належить визначна роль і від правильного застосування якого значною мірою залежить результативність протидії злочинності.

Теоретичне осмислення покарання як для пенології, теорії кримінального права, так і для кримінології насамперед пов'язується з дослідженням його значення у вираженні, правовому закріпленні та реалізації кримінальної політики держави. Однак, оскільки покарання з'являється набагато раніше позитивного закону, причину, що породжує це явище, не можна бачити в законі, а треба шукати глибше, у самій природі суспільства. Покарання слу-

гує забезпеченням суспільства, захистом його від протиправних дій особи, яка вчинила злочин.

За спрямованістю застосування покарання є останнім запобіжним заходом у системі протидії злочинності, оскільки воно призначається за фактом вчинення злочину, після розслідування та судового розгляду справи. Але, незважаючи на останнє місце в ланці заходів запобігання злочинам, цілком справедливо покарання розглядається як один з важливіших засобів боротьби зі злочинністю, передусім в аспекті забезпечення невідворотності покарання, захисту прав, свобод та інтересів людини, а також коли воно не тільки виконує каральну функцію, а й створює умови для формування позитивних рис особи злочинця. Кінцевою метою покарання, від його появи і до наших днів, була і є мета самозбереження суспільства. Слушно зазначав О. Ф. Кістяківський: «Це самозбереження виражається в захисті себе від шкоди, у досягненні безпеки, у поверненні забраного злочинцем і в задоволенні того почуття, яке ми називаємо почуттям справедливості та яке врешті-решт є тільки виразом глибокого усвідомлення неминучої необхідності задоволення потреб самозбереження»¹.

Історія існування злочину і покарання така ж тривала, як й історія самого людства, і в цьому перш за все простежується їх феноменальність. М. С. Таганцев підкреслював, що немає кінця боротьбі людства з таким непереможним явищем, як злочинність². Однак становлення та розвиток інституту покарання є доволі суперечливими, як і каральна політика держав. Починаючи із часів Г. Гроція, налічується близько двох з половиною десятків філософських систем та близько ста авторських криміналістичних теорій, що стосуються питань покарання і його функціонування. Багато століть перед покаранням не стояло іншої мети, крім залякування та сатисфакції. Історично лише за

---

¹ Кістяковский, А. Ф. Элементарный учебникъ общего уголовного права [Текст] / А. Ф. Кістяковский. – М. : Муравей, 1890. – С. 697–764.

² Таганцев, Н. С. Русское уголовное право [Текст] : в 2 т. / Н. С. Таганцев. – М. : Наука, 1994. – Т. 2. – С. 196.

останні 250–300 років перед покаранням і завдяки йому поступово ставиться мета позитивного впливу на поведінку винного шляхом стимулювання позитивної поведінки за допомогою заохочення та примусу, а також їх гармонійного поєднання. Розмірковуючи над тим, що є покарання для людства, М. М. Абрашкевич зазначав, що людство на нижчому ступені свого розвитку допускало вчинення дикунської розправи над собі подібними, тому що злочин спричиняє людині біль, і лише згодом, дуже повільно, усе ж таки суспільство рухається в бік пом'якшення покарання та загалом каральної системи. Через закон кримінальне право обґрунтовується з боку і караючого, і покараного³. Таким чином, для суспільства покарання відіграє особливу роль, оскільки вбачається одним із важливіших засобів боротьби зі злочинністю. Тому Д. Фейнберг підкреслював, що слово «покарання» цілком може мати якесь дуже загальне значення. У суспільстві (через експресивну функцію) покарання – це традиційний спосіб вияву обурення, несхвалення та докори з боку чи то самого органу влади, що карає, чи то суспільства, чи то тих, «в ім'я кого» заподіюють покарання. Отже, як стверджує Д. Фейнберг, завдяки цій функції покарання має конкретне значення – це осуд злочинця спільнотою⁴.

Розглядаючи покарання в системі протидії злочинності, слід зупинитися на тому, що саме цей захід є актом примушення до виконання винною особою певних дій і навіть спричинення страждання. Використання цієї сили з боку державної влади може мати досить неоднозначні наслідки залежно від змісту покарання й особливо від характеру його застосування, тобто тих умов, з якими воно гіпотетично пов'язане. Тому одним із головних завдань кримінальної політики є вивчення цих наслідків та внесення відповідних коректив щодо застосування тієї чи іншої системи репресії. Призначення політики – визначити умови, за наявності яких держава може розумним чином

---

³ Абрашкевич, М. М. Эволюция идеи о преступлении и наказании: публичная лекция [Текст] / М. М. Абрашкевич. – Одесса : Экон. типогр., Почтовая, 43, 1903. – С. 4–7, 16–17, 37.

⁴ Feinberg, J. Doing and Deserving [Текст] / J. Feinberg. – Princeton, N.J. : Princeton University Press, 1970. – 970 s.; Філософія права [Текст] / за ред. Д. Фейнберга, Д. Коулмена ; пер. з англ. П. Тарашук. – К. : Вид-во С. Павличко «Основа», 2007. – С. 95–118, 1062–1064.

дозволити собі умисне заподіяння страждань окремим особам та встановити вид і міру останнього. Її вищий і єдиний принцип – доцільність у сенсі відповідності засобів заподіяння індивідуального страждання меті – усуненню соціального зла⁵. Одночасно необхідно створити механізм, який би перешкодив можливому свавіллю державної влади. На наш погляд, теоретичні засади такого механізму містить концепція правової держави, в основі якої лежить ідея індивідуальної свободи, що розкривається в принципах верховенства природних та невід’ємних прав і свобод людини, поділу влади, верховенства права, взаємних обов’язків громадянина, суспільства та держави.

Аналізуючи поняття та основні ознаки покарання, потрібно показати на-самперед можливості запобіжних заходів, закладені законом у зміст терміна «покарання». Ч. Беккарія стверджував, що покарання спрямовано на майбутнє, а головною його метою є запобігання злочинам. Профілактика злочинності є результатом покарання і запроваджує втілення принципу економії репресії. Незважаючи на те що покарання завжди зберігає форму помсти, необхідно карати лише тією мірою, яка є достатньою для протидії іншому злочину⁶.

Сучасне кримінальне законодавство визначає основні завдання, серед яких – убезпечення від злочинних посягань під загрозою покарання та охорона прав і свобод людини, усіх форм власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного ладу України, забезпечення миру і безпеки людства. Покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає у передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого⁷. Таким чином, покарання слід розглядати як складову цілеспрямованого державного і суспільного впливу на індивіда, який вчинив суспільно

---

⁵ Див.: Пионтковский, А. А. Учение Гегеля о праве и государстве: уголовно-правовая теория [Текст] / А. А. Пионтковский. – М. : Госюриздат, 1963. – С. 88.

⁶ Беккариа, Ч. О преступлениях и наказаниях [Текст] / Ч. Беккариа. – М. : Стелс, 1995. – С. 214–233.

⁷ Див.: Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар [Текст] : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. Т. 1 : Загальна частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. – Х. : Право, 2013. – С. 200.

небезпечне діяння – злочин.

Виходячи з назви та змісту ст. 50 КК України («Поняття покарання та його мета»)⁸, законодавець вважає за необхідне поставити декілька цілей, зокрема покарати злочинця, виправити засудженого, запобігти вчиненню нових злочинів як засудженими, так й іншими особами. Тобто покарання пов'язано з діяльністю, що впливає із факту закінчення злочину і необхідності застосування певного виду та строку покарання відповідно до КК України. Як зазначав І. М. Даньшин, цей захід є відтворенням головної запобіжної мети цього етапу, а саме: запобігання вчиненню нового злочину з боку самого засудженого (спеціальна превенція), а також застереження інших осіб від вчинення злочинів на прикладі засудженого, утримання їх від можливості вчинення подібних діянь (загальна превенція)⁹.

Крім зазначених основних цілей, покарання як специфічна, особлива форма державного примусу традиційно справляє психологічний та виховний вплив на конкретного засудженого, його оточення, окремі групи населення з нестійкою чи протиправною поведінкою. Покарання також виступає як один з інструментів управління процесом соціальної реадaptaції злочинця до умов життя суспільства.

Розглядаючи докладніше основні напрями запобіжної дії покарання, слід зупинитися перш за все на загальнопревентивній дії покарання, оскільки саме невідворотність кримінального покарання, його справедливість, суворість та відповідність тяжкості вчиненого злочину є найбільш ефективними способами досягнення загальної мети.

Діяльність держави має спрямовуватися на те, щоб особа, яка вчинила злочин, обов'язково була покарана, що пов'язується із позбавленням чи обмеженням засудженого у певних духовних, матеріальних та фізичних благах. Важливим та складним є питання про покарання, яке слід застосувати до

---

⁸ Там само. – С. 200.

⁹ Даньшин, И. Н.Общетеоретические проблемы криминологии [Текст]: монография / И. Н. Даньшин. – Харьков: Прапор, 2005. – С. 157.

особи, що вчинила той чи інший злочин, аби воно повністю відповідало її злочинним діям, було адекватним стосовно неї як особистості. При цьому покарання не тільки має вплинути на неї як кара, а й здійснити запобіжну функцію з метою стримування в подальшому від вчинення нових злочинів як самого засудженого, так й інших осіб. Адже кожен вид покарання є заходом примусу і в тому чи іншому ступені він має караючий зміст, який полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Як впливає зі змісту чинного закону, найбільш важливою формою прояву принципу справедливості в кримінальному праві є призначення особі, яка вчинила злочин, адекватних заходів покарання, відносно точна відповідність між тяжкістю вчиненого злочину та ступенем суворості покарання. За цих умов обґрунтоване призначення покарання стає ефективним та дійовим заходом протидії злочинним проявам.

Як відомо, однією з основних причин зростання злочинності можна назвати те, що держава та соціальний механізм самоорганізації суспільства, які повинні стримувати її в безпечних для розвитку суспільства масштабах, не виконують повною мірою свою запобіжну функцію на загальносоціальному рівні. Ні розширення свободи та демократії, ні зменшення контролю держави над своїми громадянами, ні тенденції до гуманізації покарання не знизили рівень злочинності, що не сприяє зменшенню кількості покарань як взагалі та таких, кому було призначено покарання у виді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі зокрема. Саме тому держава та суспільство повинні замислитися не тільки над тим, щоб ввести покарання у відповідні із законом рамки, а й яким чином досягнути невідворотності покарання для кожного злочинця. Треба зазначити, що невідворотність покарання має поєднуватися не лише із співвідношенням справедливого покарання тяжкості злочину та особи злочинця, а й із пошуками шляхів до застосування відновлювального правосуддя, медіації, пробації, примирення. Необхідно спонукати злочинця до добровільного, свідомого відшкодування шкоди

потерпілому та щирого каяття.

Переживання, спричинені покаранням, певною мірою повинні також спонукати засудженого усвідомити свою вину та відповідальність перед суспільством і державою. Також конче необхідним є прийняття нової моделі взаємовідносин суспільства й особи, яка вчинила злочин, що ґрунтується на впровадженні нових ідей, серед яких найперше – це соціальне відновлення особистості із правослухняною поведінкою. Очевидно, що в умовах реформування соціально-відновлювальна функція – це справляння суспільством комплексного позитивного впливу на засуджених із метою виявлення та нейтралізації негативних процесів, що протікають в особистості, заміни злочинної поведінки на соціально схвальну, правомірну¹⁰ поведінку, формування настанов і навичок саморегуляції, а також виховання в особистості свідомої, добровільної потреби такої поведінки для повернення в суспільство.

Позитивними кроками загальної превенції можуть стати прийняття комплексу законодавчих та організаційних заходів, спрямованих на реформування політики України у сфері застосування покарань, де будуть визнані ідеї недоцільності тривалих строків покарання у виді позбавлення волі для більшості засуджених, удосконалення санкцій КК, обмеження перебування під вартою обвинувачених (підсудних) у період судового розгляду і до вступу вироку в законну силу, застосування видів покарань, альтернативних позбавленню волі, а також таких запобіжних заходів, як підписка про невиїзд, особиста порука, порука громадської організації або трудового колективу, застава. Адже аналіз західної практики застосування покарання показує, що на сьогодні позбавлення волі оцінюється більшістю країн як суворий вид покарання, котрий треба застосовувати нарівні з довічним позбавленням волі тільки як виняток. Суспільство не повинно обманювати себе тим, що позбавлення волі виправляє злочинця, особливо з огляду на ту кри-

---

¹⁰ Денисова, Т. А. Функции уголовного наказания [Текст] : монография / Т. А. Денисова. – Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2004. – С. 40–55.

мінально-виконавчу систему, яка існує в Україні.

Обрання покарання має стати предметом ретельного обговорення на судовому засіданні, адже це є завершенням копінткого процесу виявлення винної особи, притягнення її до кримінальної відповідальності, винесення обвинувального вироку з визначенням передбаченими законом строку і виду покарання. Разом із тим, призначаючи покарання у виді позбавлення волі на певний строк чи довічного позбавлення волі, суд повинен довести неминучість його застосування, особливо у випадках призначення покарання на строк понад п'ять років. Політика держави повинна бути спрямована на переконання суспільства у недоцільності і шкідливості існуючих нині підходів.

Як відомо, у загальній превенції особливу роль відіграє формування суспільної свідомості громадян. Пригадаємо, що із середини 1990 р. юристи, об'єднані в Європейській комісії з прав людини і Європейському суді із захисту прав людини, розпочали узгоджувати кримінальне законодавство різних європейських країн, виходячи з низки загальних принципів та з урахуванням мінімальних правил поведження з ув'язненими. Головним із цих принципів став пошук можливої альтернативи тюремному ув'язненню. Проте в Україні навіть скасування смертної кари не змінило загальне ставлення суспільства до покарання: думка більшості членів суспільства налаштована на посилення репресій та пошук «ворога» в кожній сфері життєдіяльності соціуму. Зараз занепокоєння суспільства зростанням суспільно небезпечних діянь підштовхує до серйозних пошуків боротьби зі злочинністю, зокрема шляхом посилення покарань. Поступово жорстокість репресивної системи, її негативні наслідки стали нормою для суспільства, вони не викликають антипатії у населення, а тим більше у співробітників правоохоронних органів. З такими методами звиклися. При зростанні злочинності все більш вимогливішими стають заклики до посилення тих чи інших норм кримінального закону та відновлення поряд із позбавленням волі на значний строк і довічним ув'язненням (яке навіть ще не встигло проявити себе в Україні) такого пока-

рання, як смертна кара. Таке жорстке загальне ставлення держави, суспільства, окремого громадянина до покарання, безумовно, призведе лише до погіршення криміногенної ситуації у державі і збільшення кількості засуджених. Однак у кінцевому результаті необхідна зміна пріоритетів: від надмірної жорстокості покарання за злочин, що уже відбувся, до широкої профілактичної діяльності, яка включатиме усунення причин і умов учинення злочину, підняття рівня моральності і правової культури, сміливе використання альтернативних покарань тощо. Звісно, людство вимушено підтримувати позицію держави щодо посилення кримінальної відповідальності та покарання. Більше того, у значній кількості випадків така позиція стає домінуючою в суспільстві. Саме тому експрес-опитування, анкетування, інтерв'ювання показують, що для недопущення у подальшому порушень закону, утримання своїх членів від вчинення протиправних дій та стимулювання їх законослухняної поведінки суспільство вимагає жорстко ставитися до осіб, які вчинили злочин.

Зазначимо, що громадська думка не завжди є відправною для формування ставлення держави до тих чи інших суспільно небезпечних дій, до того або іншого виду покарання. Отже, роз'яснення сутності певного закону, необхідності його дотримання, формування свідомої законослухняної поведінки мають стати основою в кримінальній політиці держави. Необхідно проводити широкомасштабні заходи щодо переорієнтації громадської думки: від тенденцій посилення покарання до залучення в процес ресоціалізації засуджених як важливої діяльності суспільства. Треба роз'яснювати спроможність, по можливості й необхідність, виконувати інші альтернативні види покарань, що зменшить ймовірність кримінального взаємозараження, а також поширювати досвід цивілізованих країн. Також поступово необхідно відроджувати забуті суспільством традиції, коли страх перед моральним осудом громади завжди був стримуючим фактором, у деяких випадках навіть більшим, ніж фактичне покарання, а компенсація фізичної, матеріальної та мора-

льної шкоди, спричиненої злочином, вважалася обов'язковою. Гадаємо, що з такими простими істинами не погодитися важко. Зараз для України це забуте минуле, проте існує накопичений позитивний досвід, зокрема скандинавських країн. Так, якщо у недалекому минулому Фінляндія була на одному з останніх місць у країнах Європи за чисельністю засуджених, та завдяки продуманій політиці держави і співпраці суспільства їх чисельність скоротилась із 200 до 59 осіб на 100 тис. жителів. Таке скорочення сталося завдяки переорієнтації кримінальної політики та виробленню нової стратегії запобігання злочинності. Сутність нової ідеології відтворює гасло: «Найкращою кримінальною політикою є добра соціальна політика». Одночасно були переоцінені мета, сутність та зміст покарання, а також можливості загальної превенції. Визначено, що саме покарання повинно впливати на формування моралі та цінностей індивіду. Результатом цього процесу стало те, що норми кримінального права і цінності, які вони виражають, спонукають громадян утримуватись від вчинення злочину не через страх та покарання, а тому, що така поведінка є аморальною і неприпустимою¹¹.

Звісно, що такі кроки можуть поступово втілюватися українським суспільством з урахуванням основних цілей і функцій покарання. Однак при вчиненні тяжких і особливо тяжких злочинів неприпустима й не виправдана лібералізація. За статистичними даними та результатами наукових досліджень, стан злочинності та кількість засуджених поступово збільшуються, зростають зухвалість, агресивність та жорстокість їх вчинення¹². Закономірно, що підвищена соціальна небезпечність цих злочинів повинна позначатися на призначенні суворого покарання. Проте непоодинокими є факти призна-

---

¹¹ От «страны тюрем» к обществу с ограниченным причинением боли: финский опыт сокращения числа заключенных [Текст] / сост. И. Г. Ясавеев. – Хельсинки : НИИ правовой политики, 2012. – С. 17–20.

¹² Див.: Шакур, В. І. Суспільство і злочинність [Текст] / В. І. Шакур. – К. : Атіка, 2003. – 784 с.; Кулик, О. Г. Злочинність в Україні : тенденції, закономірності, методи пізнання [Текст] : монографія / О. Г. Кулик. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 288 с.; Денисова, Т. А. Криза призначення, виконання, відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк та шляхи її подолання [Текст] / Т. А. Денисова // Проблеми пенітенціарної теорії і практики : щоріч. бюл. / за заг. ред. А. А. Музики. – К. : КЮІ КНУВС, 2005. – С. 324–332.

чення занадто м'якого покарання за відсутності будь-якого системного підходу до його обґрунтування. Перш за все це пов'язано із конструюванням певної частини санкцій кримінально-правових норм, ігноруванням напрацювань формально-логічного та техніко-юридичного характеру, якими володіє сучасна наука кримінального права, що призводить до спотворення кримінального закону та тягне за собою значні труднощі в його застосуванні. Також «на потребу дня» або завдяки певній політичній волі призначення занадто м'якого покарання, що не відповідає тяжкості спричиненої шкоди, частково можна пояснити намаганнями показати гуманні кроки нашої держави на шляху до європейського співтовариства. На думку В. В. Лунєєва, «ефективність та гуманність знову зіштовхнулися лобами, оскільки держава постійно подавляла, підкоряла суспільство, не залишала йому простору для самостійності»¹³, у тому числі для контролю за каральною політикою та програмами дій щодо запобігання злочинності, які мають бути ефективними. Оскільки покарання – один із важливіших засобів протидії злочинності, необхідно, щоб воно повною мірою виконувало свою запобіжну функцію без надмірної жорстокості чи надмірного лібералізму.

Труднощі у вирішенні питань загальної превенції полягають і в тому, що покарання є багатоплановим, комплексним феноменом, який несе в собі безліч суперечностей. Прагнення держави покарати злочинця, виправити його та запобігти вчиненню нових злочинів потребує чималих зусиль, а іноді, на жаль, може стати віддаленим, а то й недосяжним. Однак результат буде прогнозовано позитивним, якщо громадянське суспільство зорганізується і вирішуватиме самостійно максимальну кількість виникаючих питань, пов'язаних перш за все із спеціальною превенцією. Так, для того щоб забезпечити довіру суспільства до засудженого і, навпаки, засудженого до суспільства, виправну, виховну та реабілітаційну роботу треба починати

---

¹³ Лунєєв, В. В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции [Текст] / В. В. Лунєєв. – М. : НОРМА, 1999. – С. 673–679.

з моменту судового розгляду та винесення вироку, а завершувати – процесом соціальної адаптації звільнених із місць позбавлення волі, а також організацією їх життєзабезпечення та побуту, оскільки, звільнившись від покарання, колишній злочинець повинен мати можливість жити і працювати, утримувати сім'ю, не стати тягарем для суспільства, якому він спричинив і так багато шкоди.

Як відомо, спеціальна превенція за різних часів існування держави досягалася різними шляхами – від фізичного та психічного знищення злочинця до його повної або часткової ізоляції. Адже в основу спеціальної превенції покладено створення для засуджених таких умов, за яких виключалася б можливість вчинення ними нових злочинів у період відбування покарання. Так, за певних умов майнові покарання можуть бути більш ефективними заходами впливу на осіб, які вчиняють злочини (наприклад, у сфері службової чи господарської діяльності), порівняно з покараннями, що полягають в обмеженні особистої свободи людини. Саме такий підхід може сприяти тому, щоб утримати засудженого від подальшої злочинної поведінки. Натомість, за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів необхідно призначати більш суворі покарання, зокрема, й пов'язані із позбавленням волі на певний строк та довічним позбавленням волі, оскільки це зможе певною мірою убезпечити суспільство від вчинення засудженим повторного злочину. Уявляється, що законодавство та практика застосування покарань повинні рухатися саме в цьому напрямку.

Коли держава в особі суду виносить вирок до певного покарання, вона передусім має на меті через певні обмеження і позбавлення покарати особу за вчинення суспільно небезпечного діяння, поновивши в такий спосіб стан справедливості стосовно потерпілої особи. Примус до виконання спеціальних обов'язків, примус зазнати певних обмежень та позбавлень є змістом будь-якого заходу кримінально-правового характеру, будь-якої форми кримінальної відповідальності, у тому числі покарання. Показником ефективності до-

сягнення спеціальної превенції є статистика рецидиву злочинів, тобто вчинення злочинів раніше засудженими особами. В Україні, за сучасними відомостями, середній показник рецидиву щороку складає близько 25–28 % . Але ми приєднуємося до позиції А. П. Закалюка, за якої темп зростання рецидиву злочинів значно більший¹⁴, тобто більше третини засуджених, які відбувають чи відбули покарання у виді позбавлення волі, через якийсь час знову вчинюють злочини.

Ми поділяємо погляди тих науковців, які вважають, що необхідно так побудувати покарання, щоб кожен його вид переслідував головну мету – повернення суспільству не злочинця, а соціально відновленої особистості¹⁵. Так, на думку М. Анселя, важливо, щоб покарання само по собі виховувало, а його функція ресоціалізації визнавалася головною і не мала відплатного характеру¹⁶.

Як уже зазначалося, покарання як специфічна, особлива форма державного примусу традиційно ставить перед собою й виправну мету, завдяки якій справляється психологічний та виховний вплив на конкретного засудженого, а також виступає одним із інструментів управління процесом соціальної реадaptaції злочинця до умов життя суспільства. Підкреслимо, що спрямування такої діяльності має розглядатися як концентрація в суспільстві ідей, інтересів, поглядів, що сприятимуть кінцевим цілям покарання, зокрема виправленню та ресоціалізації засуджених.

Досягнення позитивних результатів (правомірна поведінка, осуд вчинення злочину, соціальна адаптація і життя без правопорушень) є головним підсумком карально-виправного впливу та ознакою виправлення особи. Але

---

¹⁴ Закалюк, А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика [Текст] : у 3 кн. Кн. 2 : Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів / А. П. Закалюк. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2007. – С. 525–527.

¹⁵ Див.: Кристи, Н. Удобное количество преступлений [Текст] / Н. Кристи : пер. с англ. Е. Матерновской ; общ. ред. и вступ. ст. Я. И. Гишинского. – СПб. : Алетей, 2006. – 184 с.; Лунеев, В. В. Эпоха глобализации и преступность [Текст] / В. В. Лунеев. – М. : Норма, 2007. – 272 с.

¹⁶ Ансель, М. Новая социальная защита (гуманистическое движение в уголовной политике) [Текст] / М. Ансель. – М. : Прогресс, 1970. – С. 267–268.

досягти цього вельми непросто, оскільки існує низка об'єктивних і суб'єктивних факторів, що стають майже нездоланною перешкодою. До того ж, діяльність сучасної пенітенціарної служби підтверджує, що реабілітація злочинців, їх виправлення та формування правослукняної поведінки набувають певної декларативності. Зокрема, свого часу М. О. Стручков відзначав, що правильна наукова організація виконання покарання і здійснення заходів виховного впливу вимагають глибокого вивчення особи засудженого¹⁷. Проте, аби виконати хоча б мізерну частину роботи із засудженим щодо їх виправлення, потрібна копітка, багатотривала спеціальна робота, яку пенітенціарні установи проводити самотійно, без участі суспільства і держави не в змозі. Така діяльність нині є «замилуванням очей» суспільства і ні за яких умов непридатна здійснювати виправний вплив та роботу із соціальної реабілітації засуджених. Більш того, такий формалізм є шкідливим і для самих засуджених. Ураховуючи загальні тенденції у практиці застосування кримінальних покарань, більш перспективним вбачається комплексне застосування засад педагогіки, психології, кримінології, соціології для стимулювання правомірної поведінки засуджених. Тактичними, допоміжними кроками можуть стати загальноосвітнє та професійно-технічне навчання.

Стимулювання засуджених до правомірної поведінки і некримінального життя в суспільстві після звільнення від кримінального покарання має бути основою при застосуванні виправного впливу на засуджених. Засуджений не повинен відчувати себе вигнанцем. Саме за його безпосередньою участю суспільство і держава мають створювати кримінологічні відновлювальні програми, які давно використовуються в країнах Західної Європи, але для нашого суспільства видаються парадоксальними. Н. Крісті описував такі спільні дії, зокрема, коли предметом обговорення стають питання зменшення рівня злочинності, життя засуджених, проблеми їх соціаль-

---

¹⁷ Стручков, Н. А. Советская исправительно-трудовая политика и ее роль в борьбе с преступностью [Текст] / Н. А. Стручков. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1970. – С. 167.

ної адаптації тощо: «На загальні збори приїздять видатні політики, представники преси, духовенства, посадові особи установ виконання покарань, науковці, колишні ув'язнені та засуджені, які отримали відпустку та спільно розробляють певні профілактичні заходи»¹⁸. Зараз навіть неможливо уявити собі таку ситуацію в нашій країні. Але якщо засуджений прагне змінитися на краще, йому повинні бути надані таке право і допомога. Саме тоді, коли щонебудь подібне відбуватиметься в Україні, ми фактично, а не на папері зможемо змінити політику держави при призначенні і виконанні покарань та одержати право називатися цивілізованим суспільством, яке вміло протидіє злочинності.

Денисова Т. А. Наказание в системе противодействия преступности

Акцентируется внимание на роли и значении наказания в системе противодействия преступности. Подчёркнута необходимость переориентации общественного мнения от тенденций усиления наказания до вовлечения в процесс ресоциализации осуждённых, значений общей социальной превенции. Утверждается, что законодательство и практика применения наказаний должны двигаться в направлении обеспечения неотвратимости наказания, поиска путей к восстановительному правосудию и недопустимости либерализации в отношении лиц, совершивших тяжкие либо особо тяжкие преступления.

Ключевые слова: преступность, неотвратимость наказания, общая превенция, специальная превенция.

Denysova T.A. The Punishment in the Delinquency Counteraction System

The attention is focused upon the role and significance of punishment in the delinquency counteraction system. The need for legislation and the practice of punishment applying to move towards providing the inevitability of punishment, searching for ways to restorative justice and excluding liberalization for those, who were sentenced for crimes and grave felonies is contented.

Key words: delinquency, inevitability of punishment, general prevention, special prevention.

---

¹⁸ Кристи, Н. Борьба с преступностью как индустрия. Вперед к Гулагу западного образца [Текст] / Н. Кристи : пер. с англ. А. Петрова, В. Пророковой. – М. : РОО «Центр содействия реформе уголовного правосудия», 2001. – С. 38–40.